

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

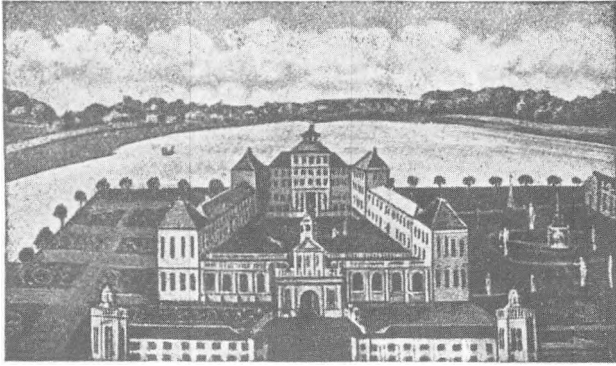
HISTORISK FORENING

FOR

GRAASTEN BY OG EGN

1982

Billedet, der viser Gråsten Slot
ca.1750, har foreningen modtaget
som gave af Ahlmannstiftelsen

HISTORISK FORENING
FOR
GRASTEN BY OG EGN

ÅRSSKRIFT 1982

Indhold

Min drengetid i Graasten	side 3
Pugholm Mejeri	side 31
Kirker i Rinkenæs	side 44
Årets gang	side 61
Nyt fra Lokalhistorisk Arkiv	side 66

Min drengetid i Graasten

Når jeg på opfordring skal give en skildring af min barndom og skoletid i Gråsten, kan jeg passende tage tråden op efter fru Blønd, som i årsskriftet 1978 slap den ved Genforeningen, der blev optakten til min tilværelse.

Jeg kom til verden i foråret 1921 som den yngste af to brødre i min fars andet ægteskab. Han havde i begyndelsen af første Verdenskrig på få måneder mistet sin ældste søn i krigen og sin første kone efter en blindtarmsoperation og havde kun vor 20-årige halvbroder tilbage. Han giftede sig igen i slutningen af 1917 med min mor, som var kommet som husbestyrerinde på anbefaling af sin søster, der var i huset hos manufakturhandler Uldall, og som mente, at pladsen hos den pæne enkemand måtte være noget for hende. Mor stammede fra et lille kådnersted (husmandssted) i Daler sogn, købt fri af Schackenborg. Min far var fra Skærbæk. Hans slægt stammede fra en kandestøber fra Bremen, som i 1700-tallet var indvandret til Tønder. I vor gren af slægten blev efterkommere i lige linie håndværkere, og alle medlemmer af den i Sønderjylland udbredte slægt blev dansksindede, da nationalbevidstheden vågnede.

Min far var bødkermester, og da faget allerede dengang var døende, drev han ved siden af en lille isenkramhandel i Havnegade 5 (nuværende Fredensgade). Huset havde han bygget i 1898, og her er jeg og min 2 1/2 år ældre broder født og vokset op.

Forfatterens hjem i Havnegade 5. Nu Fredensgade.

(Lokalhistorisk arkiv)

Hovedbeskæftigelsen ved håndværket var i min barndom fremstilling af smørdritler til tre af omegnens mejerier, til hvilke far også lavede nogle små nydelige bøtter af egetræ beregnet til smørprøver, der skulle til den årlige kvalitetsbedømmelse. Sidst i 20-erne lavede han sit livs største enkeltarbejde, et nyt skoldekar til slagteriet. Delene dertil blev fremstillet hjemme på værkstedet, hvor maskinkraft var ukendt, men karret måtte på grund af størrelse samles på dets blivende sted.

Han lavede også ajletønder, saltkar og vaskebaljer, deriblandt de høje trebenede, der blev brugt ved bearbejdelse af vasketøjet på vaskebræt.

De blev fortrinsvis fremstillet af egetræ, som han selv udså i skoven, skar op og lagrede i årevis inden forarbejdelsen. Til os børn, og på bestilling også til andre, lavede han forskelligt legetøj, f.eks. kasseslæder, som dog snart gik af mode, trillebøre og legevogne, og i

sæsonen var stylvet en stor artikel, de to-etagers kostede 2,- kr parret.

Som bekendt var det økonomisk sløje tider, især først i 30-erne, men der blev sat tæring efter næring, og min far måtte modstræbende acceptere, at vi på trods af, at han havde leverance til mejerierne, gik over til brug af margarine til pålægsmad i stedet for smør, der kostede 1,52 kr pundet, mens margarine kunne fåes for ca. 35 øre.

Næsten hele byen kunne dengang rummes mellem Slotssøen og Sildekulen, og der var endda plads til nybyggeri i Nygade, A.D.Jørgensensgade og på Stengeroddevej, efter at kurskoven til de ældres beklagelse var blevet fældet under krigen. Noget blev der bygget i Konkelt, og et og andet ældre hus blev ombygget og moderniseret, men hovedgaden havde stadig sine toppede brosten magen til de, der nu er fredet i Møgeltønder.

Sidst i 20-erne kom der for alvor gang i offentlige anlægsarbejder. Efter nedlæggelsen af lillebanen i 1926 blev Åbenrå landevej nyanlagt, og Slotsbakken til det formål afgravet, hvor nu mindestenene for genforeningen og Frederik IX står.

Elmetræerne der flankerede vejdæmningen mellem byen og slottet var i forvejen fældet, og med dem faldt en forhindring for dommeren, som jævnlige løb ind i dem, når han på vej hjem til slottet læste i den avis, han havde købt i byen.

Jorden fra afgravningen blev kørt på tipvognstog, trukket af damplokomotivet "Auguste", til østsiden af dæmningen og aflæsset som fyld, hvor der nu er Essostation, kiosk og pakeringsplads til slottet.

Slotsbakken med elmetræerne. Ca. 1923.

(Lokalhistorisk arkiv.)

Året 1931 bragte den helt store omkalfatring. På samme tid blev der anlagt vandværk og kloaksystemet blev fornyet fra ende til anden og sluttet til et rensningsanlæg, der var det mest avancerede i tiden.

Det lå på "mudderdammen", den trekant mellem jernbanen og havnesporet, der indtil da havde fungeret som uhumsk losseplads.

Alle gader og veje blev efterhånden brudt op, men hovedgaden blev ikke, som Nygade og Jernbanegade, brolagt igen, men som den første gade i byen asfalteret, efter den havde "sat sig" i et årstid. Kort efter asfalterede entrepenør Andresen ("Dres Marokko") daværende Havnegade, men belægningen duede ikke. De tre landeveje blev i de følgende år også asfalteret, mens de hidtil havde været skærvebelagt.

Brandslukning påhvilede som nu i første række det frivillige brandværn, der endnu var så tyskpræget, at vi ofte kaldte det e Feuerwehr. Til ca. 1930 var der sprøjtehus ved siden af det nuværende Fredensgade 6, og sprøjten var hestetrukket og hånddrevet.

Alarmeringen forgik ved, at skomager Thomsen gik rundt i byen og blæste på brandhorn. Slangerne blev lagt til søen eller havnen, og ved indsugningen var der en vidjekurv som filter. Således foregik det endnu en juleaften sidst i 20-erne, da et gammelt hus i vort nabolag gik op i luer. Der ymtes om, at beboerne havde været så heldige at have det bedste indbo nærmest udgangen. Siden blev brandhornet afløst af en sirene, og en gang, da der var øvelse med den gamle sprøjte i kurhushaven, hvor der var en lille dam, vakte det vild jubel, da sprøjten fra Adsbøl ved øvelsens slutning kom rullende med svedige heste foran. Man havde glemt at underrette Adsbøl om, at det drejede sig om en øvelse, og sirenen var blevet hørt deroppe.

Snart blev materiellet motoriseret og flyttet hen på hjørnet af Rasmussens (Langendorffs) gang og senere til den gamle elværksbygning.

Også el-forsyningen blev nemlig moderniseret først i 30-erne. Det lille kommunale jævnstrømsværk ved Ringgade 7, nu nedrevet, blev nedlagt og byen sluttet til højspændingsnettet med betragteligt prisfald til følge. Finansieringen skulle klares ved en årlig afgift pr. lampested på kr. 2,50 (muligvis var det kun kr. 1,50) i 20 år, også af stikkontakter. Af sparehensyn anvendte man derfor i vid udstrækning snydepropper med ledninger hængt op på kryds og tværs fra lamperne.

Hjemme fik vi radio ca. 1928, et ganske lille apparat

med løs, men avanceret, flad højtaler. Den gik på akkumulator og anodebatteri, men blev inden længe afløst af en større, der ved hjælp af en såkaldt eliminator kunne sluttes til lysnettet, så vi slap for at slæbe den tunge akkumulator til opladning på elværket.

Det ærgrede vor far, men frydede os børn, at dette apparat var ubrugeligt, da vi et par år senere fik vekselstrøm, og vi derfor måtte have en tre lampers lysnetmodtager med indbygget højtaler.

Fast på repertoiret var "Pressens radioavis", der begyndte "19¹⁵ dansk normaltid" efter tidssignalet: Fire korte, et langt og et kort "dut", samt "Familien Hansen".

Efter Genforeningen fandtes der ingen børneinstitutioner i byen, før Gertrud Schrøder i 1928 oprettede en privat børnehave i vort nabohus, Havnegade 7. Det blev forgængeren for Kronprinsesse Ingrid's Børnehave i Ringgade.

Havnegadekvarteret var ideelt til leg, og det forekommer mig, at der eksisterede mange flere lege end nu. De almindeligt kendte lege havde lokale varianter og andre navne, end i rigssproget, og de til legene knyttede udtryk var ganske særprægede og helt specielle for byen.

Ingen andre steder hørtes under kuglespil det besværgende udtryk "keen labott", der skulle forhindre, at modspilleren ramte ens "kysløbbes" med sin og derved vandt "part", og kun i Gråsten råbte man "knef" i stedet for "ude", når nogen gjorde fejl, f.eks. i "hopmål".

Jeg har talrige remser og udtryk i erindring, men det vil føre for vidt at komme ind på her.

Søen og de store sivskove lokkede os, men foruroligede de

voksne, og "dratte man i" mellem tuerne, vankede der uværgerligt en endefuld ved hjemkomsten, det var nu den tids måde at udtrykke sin bekymring på, og vi druknede da heller ikke.

Skovene var et eldorado, først den nærliggende Vandholm, siden også de fjernere områder helt til Humlebjerg.

Større børn samlede om efteråret mængder af agern og bog, der betaltes med henholdsvis 10 og 40 øre pundet af stats-skovvæsenet. De blev brugt til fremavl, da træerne i Gråsten-skovene regnedes blandt de bedste i landet, dels vist også til vildtfoder om vinteren.

Opkøber var den gamle tyske fiskemester Handke, hvis tjenestebolig lå ved bådebroen et stenkast fra det nuværende fiskemesterhus. Han opdrættede fortrinsvis karper, der som yndet nytårsspise blev eksporteret til Tyskland i ovale tønder, som min far holdt vedlige og fornyede.

Det passede vist det gamle godsfunktionærpar godt, at der igen i 1936 kom herskaber på slottet. Der gik den anekdote om fru Handke, at hun engang, da daværende kronprinsesse Ingrid kom spadserende alene forbi i dårligt vejr, stod i sin køkkendør og kaldte: "Kom mal rein, Ingrid, hier ist so schön mollich" og derefter serverede kaffe ved køkkenbordet.

Fiskedammene omkring slottet har efter min tid fået andre, tildels forbyttede navne. Den store dam mellem slotsparken og Åbenrå landevej ved skovridergården hed Karpedammen, også officielt. Den tilgroede, i 30-erne delvis oprensede nabodam neden for Hjertehøjen blev en sjælden gang benævnt Koborg dam. Den ovale dam inden for slotsparkens område hed Billeddammen, fordi den spejlede slottet, og i den var der en rund ø, lige stor nok til,

at der kunne vokse et lille egetræ. Den lille trekantede dam i kløften mellem Alfs hule og Hingstbjerg kaldtes ørreddammen, og på den anden side af dens dæmning lå et træskur til klækning af fiskeyngel.

Den hjemlige gade var tilladt som legeplads, så længe den var grusbelagt og lidet befærdet, og de mange, nu forsvundne smøger og gårde med bageri, kornpakhuse, møllerier og kafferisteri mellem vor gade og Nygade, var som skabt til gemmelege. Hvor der nu er en lille pakkeringsplads ved foden af Bocks bjerg - dengang et uofficielt navn, de gamle kaldte det Jepsens bjerg, - var der en græsbevokset trekant med enkelte tilbageværende høje bøgetræer fra kurhusskoven.

Denne plads var yndet til boldspil og andre lege for kvarterets mange børn. Selve bjerget var om vinteren kælkebakke, og af og til kunne vi få en kanetur når en bondemand kom ringlende med ærinde til tømmerhandel eller slagteri.

Snart dristede vi os dog til at slæde på Hjertehøj eller på den halsbrækkende, men derfor desto mere spændende Djævlebakke ved siden af.

Vandpytterne på "Mathieses maj" over for hospitalet frøs hurtigt til, men når isen var erklæret sikker af politiet, var slotssøen den ideelle skøjtebane og tumleplads for kasseslæder, som man stående drev frem med en "isepig", eller for isbåde bygget af brædder i T-form med mast og sejl og påspændt tre skøjter (striskå). Store drenge som f.eks. Heine Bock skabte sig i gode vintre en indtægtskilde af en iskarrusel lavet ved nedramning af en pæl gennem isen som akse for en drejelig lægte, i hvis yderende der var fastgjort en slæde.

Drivkraften leverede drengene selv formedelst 2 øre pr. tur.

I mørkningen var det flot at få ild på en dunhammer og bilde sig selv og andre ind, at man røg. Varmt påklædte arbejdere "isede", hvilket var at save flager af isen. Og med en hage trak dem op ad en slidsk og ind ad en luge i ishuset, en tørveisoleret, vindusløs bygning ved søbredden bag Fritz Johansen, Borggade 14, hvor man om sommeren kunne købe is i spandevise til brug i isskabe eller, ved tilsætning af salt som fryseblanding til flødeis. Vinteren 1929 var særlig lang og streng og står nok for mig som prototypen på "barndommens vinter".

Om sommeren var stranden "bag stjernen" med det lave vand et yndet badested for småbørn, men fra 10-årsalderen var badeanstalten på Fiskeris dagligt tilholdssted.

Fru Hammer, som var krigsenke, var en myndig og slagfærdig bademester. At hun ikke selv kunne svømme diskvalificerede hende ikke. På hendes fødselsdag, d. 27 august, blev hele hendes ottekantede lokale fyldt med haveblomster i vaser, spande og baljer, og alle badegæster traktered med fødselsdagskringle.

Sæsonkort kostede 2 kr. og os drenge truede hun med, at vi kun kunne få det fornyet, hvis vi bød hende op til dans ved skoleballet i november, så vi gjorde vor tunge pligt og lagde armen om hendes digre, men stramt korsetterede midje. Bentøjet lystrede hende godt nok.

Badeanstalten i Gråsten, hvor fru Hammer med fast hånd holdt styr på de unge badegæster.

(Lokalhistorisk arkiv.)

Alle kvarterets børn legede sammen, hvadenten vi var fra danske eller tyske hjem. Alle talte sønderjysk, og kun enkelte med forældre sydfra havde tysk hjemmesprog. Vi kunne godt, når vi blev uvenner, smæde hinandens nationalitet med uhøviske remser om "Tyskerpak" eller "Danskerpak" - i begge tilfælde naturligvis på sønderjysk, men først et stykke ind i skolealderen, der førte os i hver sin retning, skiltes vore veje for alvor.

Årets højdepunkter var jul, fødselsdag og ringridning. Julen blev fejret som nu, omend på et noget beskednere plan, hvad gaver angår. Udsmykning af gaderne med lys-

guirlander og juletræ på torvet kendtes først efter at strømmen var blevet billig, men butikkerne var åbne de sidste tre søndage før jul.

Det kulinariske opbud var ikke mindre end nutildags, da slet ikke med hensyn til bagværk. Kaffeboardet var i dattidens Sønderjylland dagens prestigemåltid.

Allevegne hørte det sig til med æbelskriver til jul, og der skulle være indbagt en klat sveskemos. Min mor bagte dem lillejuleaften, mens vi pyntede juletræ for derefter at sætte smag på dem. Der blev bagt nok til hver dag i jul og nytår, og de blev opbevarede i et lerfad i kælderen, hvorfra et passende antal blev hentet til luning før hvert kaffeboard.

Hos post Jensen i Konkøl blev der en jul knaphed på dem. Mens fru Jensen var i gang med at bage æbleskriver til den store familie, kom Jens Ley med fisk. Han blev budt på kaffe, mens hun fortsatte bagningen. Hun satte de færdige æbleskriver foran ham og tog også et sortiment af småkager og opfordrede ham til at smage dem alle, men hun glemte at sætte kagerne frem, hvilket resulterede i, at den rad tog en bid af hver æbleskrive.

Nytårsaften var livligere end nu. Der blev brændt rigeligt med fyrværkeri af og flyttet trækvogne, riste og låger. I flagstængerne kunne man finde spande fra de aftrædelsesrum, der endnu var mange af i gårdene, og glemte man at låse sin dør, blev der kastet potter med snavs og aske ind.

Ligesom til fastelavn blev det en del brugt at klæde sig ud og synge for dørene, og før socialreformen af 1935 levede endnu den nedværdigende skik, at fattigfolk fra

omegnen første nytårsdag gik rundt i hjemmene med en kurv over armen og ønskede godt nytår i forventning om at få en gave i form af naturalier eller eventuelt penge.

Drengefødselsdage kunne, dengang som nu, være en prøvelse for hjemmene. Uvist hvorfor, gik det nogle gange særlig hårdt til i det pæne hjem hos en dreng, som nu er en af landets topembedsmænd. Kammeyers lækre fløderuller blev brugt som pusterør, så alle deltagere blev sølet til med flødeskum, spisebordet blev vippet op, så fade og service havnede på gulvet, og den grædefærdige husalf hvædede desto mere af arrigskab, jo mere hun blev tirret.

Ringridningen var den store og stærkt traditionsbundne sommerfest. Tværs over gaderne var spændt brogede vimpler, hos Biehls i form af søfartens signalflag. Festen begyndte først om søndagen, da week-end var et ukendt begreb.

Den indledtes med et stort optog gennem byen, udgående fra herregården. Forrest red 4 herolder, og foruden rytterne var der en charabanc med orkesteret og blomstersmykkede hestevogne af alle typer med børn i stadstøjet, pigerne med blomsterkranse i håret. Større børn bar blomsterprydede spanskrorsbuer, og bagest fulgte cykelringriderne, store drenge, hvis cykelstel var helt omvundet med broget kreppapir, som også udfyldte mellemrummene mellem egerne. På pladsen stak cykelrytterne til en særlig galge.

Ridekonkurrencen optog ikke os børn synderligt, men gøglet skulle gerne prøves. Jeg husker svagt en karru-

sel trukket af en hvid hest, men bedre et dampdrevet monstrum, hvor dampen også leverede orgelmusikken, bl.a. "Vil du lytte til mig uden klage".

Der var også gratis børneunderholdning ledet af Calle eller Julle Bock, med kringledning, ægge- og sækkevæddeløb, og store drenge asede op i en glat mast efter bananer og sodavander bundet til en ring, der kunne hejses op og ned omkring masten.

Unge voksne gik til dans i "Luna Park" eller til varieté i "American side show", og enkelte gange var der revy ved lokale kræfter. Per Ræv, kromanden fra Alnor, havde et velbesøgt øltelt. Mandagaften var der fyrværkeri, hvorefter alle tilstedeværende børn fik en kinesisk lygte (laterne - uden n) til hjemturen, et ganske festligt syn, som Sct.Hansorme på en eng. Programmet med mandagsfrokost, afridning og præmieuddeling om tirsdagen er næppe ændret, men præmierne velsagtens. Kongepremien var altid en ridesaddel, kronprinsen fik et spisestel og prinsen et kaffestel.

Trøstpræmien for færrest ringe tilfaldt vist flere gange spasmageren Jens Ley fra Nalmadebro.

Til omkring 1930 var der marked den første tirsdag i marts og oktober. Der blev da slået planker op på torvet, hvortil de falbudne dyr kunne tøjres. Langs Nygade eller Jernbanegade var der opslået boder, og på "Pfeifers maj" ved sydsiden af Ringgade, hvor der var ubebygget, kunne der være en enkelt luftgyngel eller karusel foruden de parkerede hestetrukne sigøjnervogne, hvor markedsgøglerne boede. Alt var dog beskedent sammenlignet med ringridningen.

Fastelavnsmandag var skolefridag og i højere grad end

nu dagen for udklædning og maskering. Risene var hjemmelavede, raslebøsser kendtes ikke, og sangen for bol-ler var ikke den rigsdanske. Vi sang undertiden den kendte "Fru, fru luk døren op e rummelpot vil ind", men som regel den kaudervælske "Fik op, fik op en hedeveg, det andet år en bedevig, det trirre år en buttel vin, så skal vi alle lustig siin, fra øster og vester, den sidste er den bedste". Den plattyske påvirkning er klar nok, men ingen kunne forklare, hvad en bedevig var.

I påsken herskede endnu den tyske skik, at børnene ledte efter påskeharens reder, gerne lavet af rød papiruld og fyldt med små likøræg. Mere fristende var dog nogle hule ti-øres sukkeræg, der indholdt en messingring med en "sten" i.

På sessionsdage grinede vi ad de pr. tradition ravende fulde bønderkarle, og de sjældne gæster i kachotten ved skolen var vist også oftest berusere. Det æggede kun vores nysgerrighed, at vi i skolen fik henstilling om at skynde os forbi, så undertiden var der en, der reddede sig en spytklat fra den indsatte.

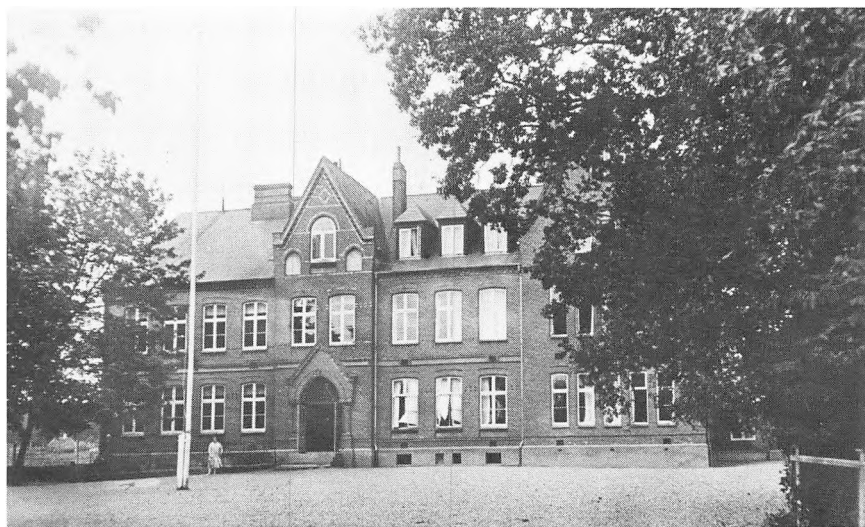
Perioden var vist ellers den mest ædruelige i landets historie, øl var ikke hverdagsskik i jævne borgerhjem, og vin og spiritus blev kun serveret ved særlig festlige lejligheder. Hos os holdt en flaske Ålborg akvavit meget længe, den blev næsten udelukkende brugt som medicin, når far blev forkølet, hvilket højst skete et par gange om året.

Som skik var, kom jeg i skole som 6 årig i 1927, vist endog dagen før, jeg fyldte år, idet skoleåret begyndte den 1. april.

Den daværende skolebygning udgør stadig en del af det nuværende skolekompleks. Den bestod af 12 klasseværelser i to etager, af hvilke de fire sydligste med tilhørende lærerværelse og kontor for overlæreren var fra 1899, de otte øvrige bygget til i 1920.

Årstallene kan læses i murstensrelief på udvidelsens kvistgavl. I tagetagen var der lejlighed til pedel og to lærere. Gymnastiksalen blev taget i brug det år, jeg kom i skole. Den lå frit ved det nordvestre hjørne af skolen, kun bygget sammen med denne ved en lav mellembygning, der rummede brusebad og redskabsrum.

I tagetagen over gymnastiksalen var der håndgerningslokale, indtil der i 1931 blev indrettet sløjdsal, - set med nutidens øjne en frygtelig brandfælde, idet den eneste adgang var ad en smal snørklet trætrappe, der tilmed knirkede uheldsvangert. I hovedbygningen var den eneste trappe også af træ, men dog bred og lige.

Gråsten skole. Tilbygningen fra 1920 er delvis dækket af træernes blade.

(Lokalhistorisk arkiv)

Bygningen rummede folkeskolen med syv klassetrin, mellem skolen med fire klassetrin og realklassen. Med tiden blev de to ældste folkeskoleklasser slået sammen til én, da flertallet søgte mellemskolen, og da der blev pladsnød på grund af årgangsdelinger, blev de to lærerlejligheder i 1935 inddraget og omdannet til tre klasseværelser. I al min tid var der et fælles faglökale for fysik og naturhistorie, men håndgerning og geografi blev i en årrække proppet sammen i et lokale, mens realklassen blev vandrekasse.

6-7 klasse måtte dele plads med specielle, lange tegneborde og tildels vandre.

Pedel gennem alle årene var Gørrigsen, en brumbasse, hvis værste dag i året var dagen før juleafslutningen, da alle pyntede klasserne med gran, mos og kridt, mens elever fra andre klasser var adgangsforment og om fornødent blev holdt ude med magt. De dristigste elever gik til pedellen for at låne nøglen til aflåsning af klassen efter fuldført udsmykning.

Mellem- og realskolen søgtes fra et stort opland. Fra Varnæs- Bovrup kom eleverne med rutebil, fra Avnbøl, Tørsbøl og Holbøl med tog, mange dog om sommeren på cykel. Fra Sønderhav og Rønshoved kom enkelte med fjorddamperen, og mange kom fra Egernsund med motorbåden "Clara" ført af Wille, den lagde til ved trappen nær damperbroen.

Hvordan var skolen? Min far, som i mange henseender var skeptiker, gav udtryk for sin glæde over, at tonen var friere og undervisningen mere omfattende, end den havde været for halvbrødrene i den tyske tid.

Lærerkollegiet ved Gråsten skole. Ca. 1923.

Siddende fra venstre, lærerinderne frk. Johansen, Elise Mikkelsen, hun fik senere embede i Haderslev. Anna Christensen, hun blev gift med lærer L. Andersen, da han blev enkemand. Yderst på bænken E. Hansen, der boede i Fredensgade 9 til sin død.

Stående fra venstre: lærer Carl Agnhof, blev gift med lærerinde Asta Buch-Jensen, der stadig bor Konkel 5. Theodor Nissen, fik omkring 1933 embede i Todsbøl- Gåskjær. Müller Olsen, byggede det "norske blokhus" på Slotsbakken. Flyttede til Bagsværd. Overlærer H.C. Hansen der boede i villa "Clara", nedrevet af hensyn til skoleudvidelsen. "Opa" Hansen og L. Andersen (Besse). Boede som bibliotekar på slottet til 1935. Byggede derefter hus på Slotsbakken.

(Lokalhistorisk arkiv.)

Længe efter skoletiden har jeg erkendt, at vi i sandhed var privilegerede. Selv om vi ikke så det dengang, var alle lærerkræfter unge, og flertallet har givetvis været indstillet på at gøre en pionerindsats i den genvundne landsdel.

Lærerne kunne være mere eller - undtagelsesvis - mindre gode pædagoger, men alt ialt fik vi en ballast, som ikke gaves bedre i tiden. Det er en udbredt misforståelse, at der i datiden fandtes kadaverdisciplin.

Indgangen til Gråsten skole. I.v. ses arrestbygningen som mest fandt anvendelse til berusede. I.h. villa Clara der tjente som bolig for overlærer H.C.Hansen. Ca. 1935.

(Lokalhistorisk arkiv.)

Vel havde lærerne revselsesret, men den præventive virkning var afgjort større. Der var kun sjældent øretæver i luften, og aldrig på grund af svigtende evner. Vi kunne også dengang drive unge vikarer til fortvivlelse, men var ikke bange for selv at protestere højlydt over, hvad vi opfattede som uretfærdigheder.

Første klasse var i de år helt speciel. Der var kun elever til en klasse pr. årgang, og alle havde frk. Christensen (Anna C. siden g.m. lærer L. Andersen) til lærerinde og tilbad hende med god grund.

Hun var uforlignelig som småbørnspædagog og langt forud for sin tid. End ikke mine egne børn har haft nogen lærer, der som hun forstod at lege kundskaber ind i de små. Af ler hentet på teglværket modellerede vi hver især læsebogens hus "Lillebo", sneglen den sorte m.m. Bagest i klasseværelset stod en stor sandkasse, hvor hele byen efterhånden blev opbygget i model.

Frk. Christensen havde selv lavet slottet ved søen, der bestod af en glasplade lagt over blåt papir, og hver elev modellerede et af byens huse efter indhentet tilladelse fra ejerne. Efter vore skitser malede frk. Christensen vinduer og døre med tusch.

Til brug i regnetimerne trak vi lo kastanier på en ståltråd og fik således hver vor mini-kugleramme, og på mange andre måder udrettede hun med sin rige fantasi det utrolige for små eller ingen midler.

Hen imod jul lavede hun noget så ukendt som adventskranse til at hænge under hver af de fire lamper, dog uden levende lys.

De blev bundet af gran på drittelbånd, som jeg var stolt af at kunne levere. Som et af de sidste hold skrev vi endnu med griffel på skifertavler, og efter kvaliteten af præstationerne blev vi belønnet med større eller mindre kridt-krydser.

I de senere klasser fik vi karakterer efter Ørsteds skala, men karakterbog fik vi først i mellemskolen.

I 1. klasse havde piger og drenge gymnastik sammen hos frk. Buck-Jensen (senere g. Agnhof), dog med hver sit omklædningsrum. I alle klasserne ledede hun pigerne, og Lind-Jensen ("Palme") drengene, holdene var da sat sammen af to klasser. Lind-Jensen var vores klasselærer i nogle år. Ved siden af lærergerningen holdt han i mange år danseskole med sin kone som hjælper og pianist. Det år deres eneste datter blev født, afløstes hun ved klaveret af frk. Møller, af hele byen kendt som Moster Didde. Hun var mere stiv i ryggen end i rytmerne.

I underskolen havde vi forøvrigt vekslende lærere i de forskellige fag, mens der i mellemskolen var fastere fagspecialisering. Overlærer H.C. Hansen var vores klasselærer og underviste i dansk og historie. Han havde mange gøremål og var derfor gavmild med fritimer, men han var en glimrende fortæller, som forstod at levendegøre f.eks. den nordiske mytologi, og han lagde et stort arbejde i at lære os smuk oplæsning og sprogbrug.

I naturfagene havde vi den rare E. Hansen, også kaldet unge Hansen, da der i de første år efter 1920 var blevet siddende en ældre lærer Hansen ("Opa").

Til regning og matematik havde vi H.P. Hansen, som på grund af sine kraftige kæbevinkler havde øgenavnet "Kja-f". Tysklærer og sanglærer for hele mellemskolen var Jens Andersen, kaldet tyske Andersen til forskel fra nedennævnte engelsklærer.

Jens Andersen havde eksamen fra Jelling seminarium og var ingenlunde tysksindet. Han var den eneste lærer for mit hold, som var fra landsdelen og som havde været med i krigen. Han var afholdt og respekteret, selv om han var striks og forlangte lektierne lært til punkt og prikke. Der er næppe nogen, der har lært tysk grammatik hos ham, som ikke stadig kan remserne på fingrene.

Engelsk og geografi sorterede under L. Andersen ("Besse" udtalt så det rimer på nisse). Skønt han gik for at være både fritænder og socialdemokrat var han stiv og aristokratisk af væsen og ikke just den fødte pædagog, selv om man ved et tilbageblik må indrømme ham en vis tør humor.

Hos ham sad lussingerne løse, men de blev kun givet på skrømt, så man løb ingen særlig risiko ved at tage imod hans tilbud om en til den anden side. Morgensangen fandt i de første mellemskoleår sted i klassen, og skønt vi var forberedt, var vi i den første tid ved at dø af grin, når Besse klappede tre gange i katederet og samtidig kommanderede: "En, to, tre, begynd".

Han valgte ofte den dræbende lange salme, "Befal du dine veje-". I geografi var hans yndlingsemne Norges byer, der hang os langt ud af halsen. Elever, som ikke kunne udtale "this" og "that" fik hans cykelklemmer til buksebenene sat på tungen, ikke videre æstetisk, men faktisk effektivt.

Fast sløjdlærer var Agnhof, som ellers kun sporadisk underviste min årgang i andre fag. Efter 1. klasse genså vi drenge først fruén i realklassen, hvor hun gav inspirerende undervisning i historie og samfundslære. Såvel hendes som de fleste andre læreres partipolitiske tilhørsforhold var på det alderstrin kendt af os elever.

Skolen arrangerede hvert år "lille" og "stor" udflugt. Den lille omfattede de tre mindste klasser og gik med fjorddamper til Sandager, hvor vi fik chokolade og kager og derefter blev underholdt med løb og lege. Den store udflugt foregik med tog, gerne i gamle kupevogne, og som regel først til en seværdighed og derefter til mere afslappet samvær, f.eks. til Koldinghus og Skamlingsbanken eller Haderslev domkirke og Kelstrup strand. Skotøjsæsken med mad var ikke sjældent tømt, inden vi på udturen nåede Tinglev.

Hvert efterår var der som nævnt skolebal for elever fra 4. klasse og opefter, skiftevis på Hotel Gråsten og Kurhuset (nu gigthospitalet).

De små elever måtte nøjes med dagen før at overvære generalprøven på diletantkomedien. Den blev altid spillet af elever fra 3 mellem, evt. med statister fra andre klasser. Mit hold spillede "Tosseper, der vandt prinsessen", en eventyrkomedie af den gamle lærer Vest-Hansen fra Sønderhav.

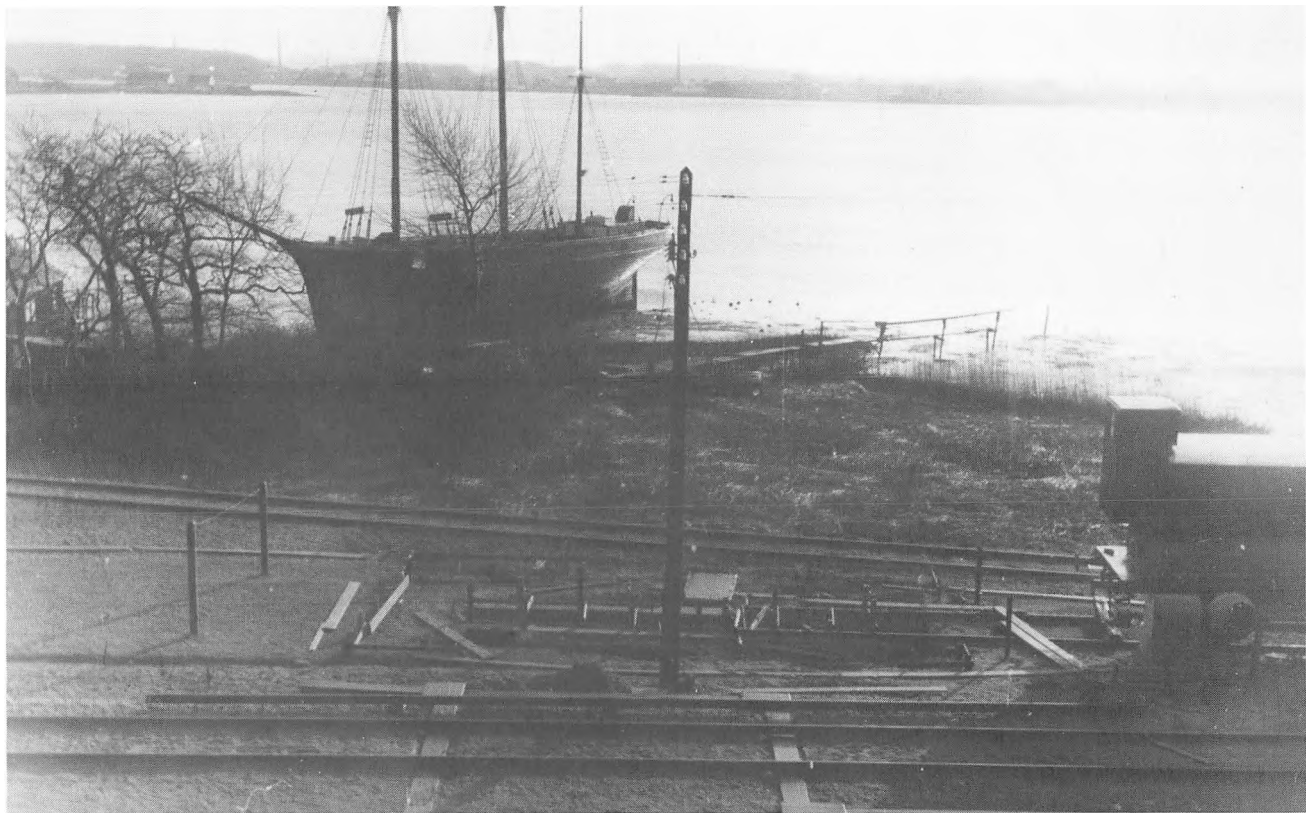
Rollén som Tosseper tilfaldt mig, og holdet havde den ære en enkelt dag at blive instrueret på umiskendeligt vendelbomål af selveste Thomas P. Hejle, skolescenens

skaber, da han besøgte overlæreren, som var primus motor for hele det sønderjyske teaterliv. Andre hold underholdt med flerstemmig korsang og sketches, og så gik dansen med polonæse, pardanse, turdans og kædedanse lige til midnat, afbrudt af kotillonnen, hvor hvert par dansede frem og modtog en papirsblomst eller en papirhat. Det var et fåtal, selv af forældrene, der nød stærkere ting end kaffe og sodavand.

Tolv år gammel blev jeg ligesom mange af mine kamrater gul spejder. Der fandtes på den tid ingen andre drengekorps i Gråsten. Efter et par skiftende førere kom Otto Rasmussen i 1934 til byen som vævelærer på husholdningsskolen, og til OR, som var hans navn fra den første dag og til graven, er vi en hel generation af drenge, der står i taknemmelighedsgæld for den indsats, han ydede i spejderarbejdet.

Han var enestående til at arrangere møder, fester, spændende konkurrenceløb og lejre. Hans dør var altid åben, og hos ham blev der spillet utallige spil Matador, der da var noget helt nyt. Han forstod os bedre, end vi forstod ham, der aldrig slap drengen i sin tilværelse.

I hans tid fik troppen rådighed over en tremastet skonnert "Bellona", på hvis sidste rejse fra Egersund jeg var ombord, da den blev bugseret over Sildekulen og slæbt på grund i en i forvejen gravet rende ved siden af roklubben. Vi kalfatrede og tjærede på den med henblik på at gøre den brugelig til tropslokale, men den var og blev fugtig og uegnet til formålet. Men dækket var godt til at spille top på, efter at lugerne var fjernet.

Skonnerten "Bellona" slæbt på grund og benyttet af 1 Gråsten trop i nogle år. 1935.

(Lokalhistorisk arkiv.)

Politisk set var det en yderst bevæget tid, og små gryder har også øren. Under de hjemlige valgkampe optrådte de store drenge agitatorisk i skolegården som tro kopier af deres fædre, og det hændte, at politiske modstandere engagerede mindre drenge til at overdænge modparten med visne blade under brandtalerne.

Begivenhederne syd for grænsen gjorde et så stærkt indtryk på os, at vi i tovlårsalderen indbyrdes i fuldt alvor drøftede risikoen for, at vi kom med i en fremtidig krig.

Jeg husker den stemning af uhygge, jeg følte under et familiebesøg i Flensborg i 1933, hvor hele byen kogte af begejstring over omvæltningen, mens familien græmedes, og hvilken lettelse det var, da rutebilen om aftenen passerede grænsen for hjemgående.

De truende toner om grænserevision satte gang i et omfattende dansk arbejde, der skulle imødegå presset fra syd. Sønderjydernes gamle fører H.P.Hanssen holdt atter sine ildnende taler.

Foreninger og skoler mødtes til store idrætsstævner i Åbenrå og Tønder.

"Det unge Grænseværn" blev stiftet efter et stort folkemøde på Dybbøl i 1933 og samlede i de følgende år i tusindvis af unge og ældre til årsmøder rundt om i landsdelen. I juni 1936 var "Det unge Grænseværns" årsmøde i Gråsten på Hjertehøj, hvor blandt andet var opvisning af 1.000 folkedansere fra Danmark, Norge og Sverige. Mødet afsluttedes med et fakkeltog gennem byen til havnen, hvor forfatteren Marcus Lauesen holdt båletalen.

Konfirmationsforberedelsen stod i Oxford-bevægelsens tegn. Den interesserede pastor Troensegaard-Hansen, og på hans opfordring deltog konfirmanderne i bekendelsesmøder, han arrangerede, dels i præstegården, dels i kirken, hvor selveste stifteren, Frank Buchman optrådte. Al den eksalterede udkrammen virkede på os konfirmander pinlig, frastødende og lattervækkende.

Konfirmationen i slotskirken i 1935 ændrede forøvrigt intet i den daglige tilværelse, men slottet gik snart nye tider imøde.

Det havde efter Genforeningen huset politistation, dommerkontor og retssal, bibliotek, adskillige tjenesteboliger og enkelte private lejligheder. Flere af mine kamrater boede der, men måtte finde andre steder at bo, da slottet efter det daværende kronprinspars bryllup blev indrettet til deres sommerbolig, som de i sensommeren 1936 tog i besiddelse under stor festivitas. For første gang lagde kongeskibet til i Gråsten havn, der ligesom hele byen var smykket med store bannere. Om aftenen var byen illumineret med levende lys, og vi var en stor skare børn og unge, som med stakåndede hurraråb løb i trav efter den åbne bil, i hvilken det unge par kørte gennem byen.

Min skolegang sluttede i 1937 med realeksamen. Helst ville jeg være gået fra mellemskolen over i gymnasiet, men min far var 70 år, han var ikke rask og kunne derfor ikke se udvej for det.

Gråsten skoles IV mellem. April 1936.

Foruden IV mellem er også årets realklasse, der kun talte to elever, med på billedet.

Forfatteren af de ovenstående erindringer, Hans Ohrt, står længst til højre på billedet iført jakkesæt med plus fours. Foruden overlærer H.C. Hansen, der sidder placeret mellem pigerne, er også lærer Jens Andersen, lærer H.P. Hansen, kaldet Kjaf, lærer Carl Agnhof og lærer Ejnar Hansen (unge Hansen) med på billedet.

Eleverne blev efter skolegangen spredt for alle vinde og fik deres virke andre steder i Danmark. Eneste undtagelse er Niels Rosenbeck, der har forretning i Gråsten. Han ses som nr. 4 fra højre i bageste række.

(Lokalhistorisk arkiv.)

Min far døde kort før, jeg sluttede skolen og efter skarp konkurrence fik plads som elev i daværende Graasten Bank. Min hårdeste konkurrent blev kontorelev andetsteds og begge gik vi efter udstået læretid over i helt andre erhverv, men det er en anden historie.

Mange steder har jeg boet, siden jeg i 1940 forlod min fødeby, men en bedre plet end det lille Gråsten med den skønne beliggenhed og de mange udfoldelsesmuligheder kunne jeg ikke have ønsket til min opvækst.

Siden er der sket store forandringer i byen, også i positiv retning, men jeg kan ikke rose byen for at nære veneration for det gamle.

På det punkt kunne man have lært meget af den by, hvor jeg nu i mange år har haft hjemme. "Ahlmannsparken" er et imponerende fritidscenter, men det er beklageligt, at det ikke har været muligt at bevare et par kulturminde som "Hans Steinburg" og det af hertugen byggede "Hospital".

Det er mit håb, at der er eller kan skabes interesse for at værne om den smule, der endnu er bevaringsværdigt. Den gamle skolebygning fra 1783 lader sig let rekonstruere i det ydre, Kückelhahns hus, Borggade, er også forholdsvis uberørt og en typisk repræsentant for de gamle, mestendels forsvundne gavlkvisthuse.

At torvets smukkeste bygning, det statelige, gamle "Hotel Gråsten" nu er blevet moderniseret glæder mig, og jeg vil ønske, at byens gamle samlingssted, der i mere end hundrede år har været rammen om et væld af festligheder begivenheder, må opleve en ny æra.

Hans Ohrt. Ringkøbing.

Pugholm Mejeri

Fra koen blev husdyr har der været produceret smør og ost. I begyndelsen vel kun til familiens eget forbrug, men som koholdet voksede hos den enkelte bonde, kunne han fremstille mere smør end familien havde behov for, og så blev smør en handelsvare.

Bønderne her på egnen leverede deres smør til Flensborg og senere til Gråsten, hvor købmand O.F.Ahlmann, der havde nedsat sig i begyndelsen af 1800-tallet, opkøbte smør til videre salg i Flensborg og Kiel.

Det var smør af højst forskellig kvalitet og meget uensartet beskaffenhed. På de mindre ejendomme med et kohold på 2-3 køer, måtte man gemme den afskummede fløde i flere dage, før der var fløde nok til at kærne, og det medførte ikke sjældent - i al fald om sommeren - at fløden blev syrlig for ikke at sige sur, hvilket naturligvis influerede på smørrets smag. Renligheden kunne det også nogle steder være lidt småt med.

Det bedste smør blev fremstillet på de store gårde, hvor der var et kohold på 100 køer eller mere. Her kunne man hver dag skumme så meget fløde, at der dagligt kunne kærnes. På de store herregårde havde man ansat en såkaldt "hollænder". Navnet kom af, at de første uddannede mejerister fra Holland, via Tyskland og Holsten var kommet her til egnen. En "hollænder" var en mejerist, der iøvrigt ikke altid var fra Holland, for efterhånden havde landets egne børn lært faget, men navnet "hollænder" blev hængende til langt op i 1800-tallet.

Mejeriet på gårdene blev kaldt "hollænderi", og på Gråsten herregård ved vi, at der i begyndelsen af 1700-tallet var "hollænderi", hvilket sandsynligvis også har været tilfældet på Fiskebæk, Kiding og Kværs Ladegård.

Da bønderne så, at herregårdssmør på grund af den bedre kvalitet blev bedre betalt end deres egne produkter, opstod ret naturligt tanken om at gå sammen om en fælles smørproduktion, så de også kunne få en bedre smørpris. Allerede i 1868 var der i Hokkerup blevet dannet et interessentskab, der ansatte en forpagter. Interessenterne havde bygget en mejeribygning. Den var uhyre beskednen for stordrift var der ikke tale om. Forpagteren købte bøndernes mælk og forestod salget af smør.

Det der skete i Hokkerup skulle komme til at danne skole, men nye ideer og tanker har ofte en tendens til at skulle have tid til at blive bragt ud i livet.

I nabosognet, Kværs, gik man ikke straks med på de "ny modens" tanker. Her ville man fortsætte med at hjemmekærne og selv levere smørret til Flensborg.

Man fik en dag ud af det, når man skulle "til stajs", og så var det nødvendigt at bede i Holdbi kro, både henvej og hjemvej, og det var hele turen værd.

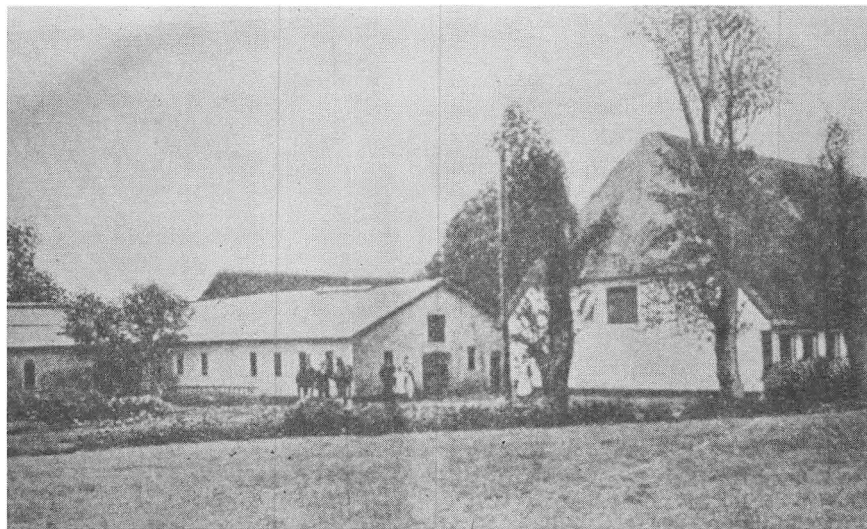
Men mand og mand imellem blev et fællesskab alligevel ofte drøftet. Og så kom initiativet fra sønnen af godsejer Ohlsen på Ladegård, Heinrich Ohlsen.

Han opsøgte bønderne i Kværs og Tombøl og forelagde dem sine planer, som gik ud på, at han skulle købe gården Pugholm, den lå ret centralt, og der indrette et mejeri.

Efter mange forhandlinger fik han lavet kontrakt med ca. 30 bønder om i de næste fem år at købe deres sødmælk. Med disse kontrakter i orden købte Heinrich Ohlsen så gården Pugholm.

Han lod opføre en mejeribygning. Det var ikke noget imponerende hus, men mejerivirksomheden kunne begynde. De første par år blev kærnen trukket ved kraftoverførsel fra en hestegang, men i 1886 lod Ohlsen installere en dampmaskine og fik tidens mest moderne mejerimaskiner. Han havde tre mælkevogne, der to gange i døgnet kørte ud til gårdene for at hente bøndernes mælk.

Den første tur var tidlig morgen, og den anden var efter aftenmalkningen, og på denne tur kom der skummetmælk med tilbage.

Gården Pugholm, ca. 1910. Bygningen til venstre for stuehuset er den bygning H.Ohlsen lod opføre som mejeri. Bygningen ligger der stadig, men er senere blevet forhøjet med trempel.

I 1982 er der ved ændring af det indre til svinestald stødt på fundamentet til dampmaskinen eller kærnen, og ligeledes konstateret, at der oprindeligt var kælder under hele huset. Sandsynligvis til opbevaring af smørret i dritler.

(Lokalhistorisk arkiv).

Af skriftlige kilder fra Pugholm mejeris første år er desværre ikke bevaret hverken kontrakter eller regnskaber, der kan fortælle os noget om det økonomiske resultat.

I Ladegårds godsarkiv på Landsarkivet i Åbenrå findes en ind- og udvejningsprotokol. Hvilket år, det drejer sig om, fremgår desværre ikke. Den omfatter fire måneder, juli, august, september og oktober, og viser hvad 32 navngivne leverandører dag for dag har fået indvejet af sødmælk og udvejet af skummetmælk.

På grundlag af denne protokol og nogle anførte udbetalinger, der er noteret, er det muligt at rekonstruere, hvor meget Nis Sahl har fået for sin mælk.

<u>Måned.</u>	<u>Indvejet sødmælk.</u>	<u>Udvejet skummetmælk.</u>
Juli.	5.909 pund.	2.850 pund.
August.	4.764 -	2.510 -
September.	2.632 -	1.485 -
Oktober.	1.844 -	960 -

Hvad der straks falder i øjnene, er den store forskel mellem leveret sødmælk og mængden af returneret skummetmælk.

Om Nis Sahl ikke har haft brug for at få ret meget skummetmælk tilbage til svin og kalve, eller om Heinrich Ohlsen har "toldet" lidt hårdt, ved vi ikke. Men Ohlsen havde et ret stort svinehold på Pugholm, så måske har han ikke kun skummet fløden til smør, men tillige beholdt broderparten af skummetmælk til sine svin, og han har tilsyneladende ikke betalt noget for skummetælken.

Måske er det netop dette forhold, der medførte, at bønderne ved udløbet af den femårige kontrakt ikke ville forny den, men i stedet oprettede deres eget fællesmejeri, som vi senere skal vende tilbage til .

Nu tilbage til Nis Sahl. Af protokollen fremgår det, at han afregnes for et pund smør for hver 28 pund leveret mælk.

Nis Sahl fik i juli måned afregning for 211 pund smør til en pris af 81,05 pfennig, hvilket ialt blev 171 mark og 2 pfennig, men fra dette beløb blev så trukket 1 pfennig for hvert pund skummetmælk han fik retur, og det beløb sig til 28 mark og 50 pfennig, så hans mælkesalg i juli indbragte ialt 141 mark og 52 pfennig.

Desværre kan vi ikke se, hvormange køer Nis Sahl havde, men efter de foreliggende tal skyder vi næppe helt galt ved at sætte tallet til ca. 10.

Juli måned leveres der meget mælk. Køerne går ude, og der er rigeligt græs, og måske har køerne kælvet om foråret, for ser vi på tallene på leveret sødmælk, så falder de drastisk de følgende måneder.

I de fire måneder protokollen spænder over kan vi se, at Nis Sahl har fået betaling for 540 pund smør, og prisen pr. pund har varieret fra 81 pfennig i juli til godt 1 mark i oktober. Det var prisen på smør på Hamborgs børs, der blev benyttet som afregningsgrundlag.

Med et regnskab på kun fire måneder er vi ude på gættet, når vi skal beregne den årlige ydelse pr. ko. Men det er næppe helt urealistisk at hævde, at hver ko årligt gav 130-150 pund smør.

Det er målt med vor tids alen ikke nogen imponerende ydelse, men det må huskes, det er på et tidspunkt, hvor kraftfoder og rationel fodring er ukendte begreber.

Bønderne kunne godt se, at de havde en økonomisk fordel af at sælge deres mælk til Heinrich Ohlsen, men de havde nok en mistanke om, at hans fordel ikke var mindre. Muligvis har Heinrich Ohlsen spekuleret med smørret. Det var ikke ualmindeligt blandt datidens mejeriejere, at de oplagrede det billige sommersmør til efteråret og vinteren, hvor der kunne opnåes større priser, uden at det kom leverandørerne tilgode.

Det kan forekomme ubegribeligt, at smørret kunne holde sig, for kølerum fandtes ikke. Smørret stod i dritlerne, og de var ganske vist af en bedre kvalitet end senere, og de havde ligget i saltlage i 48 timer inden smørret blev lagt i dem. Nå kundernes krav til frisk smør har nok heller ikke været så store. Man var ikke for godt vant. Som nævnt ønskede bønderne ikke at forny deres kontrakter, da de fem år var gået. De regnede med at kunne få et større økonomisk udbytte, hvis de selv stod som ejere af mejeriet.

De besluttede derfor at købe Pugholm af Heinrich Ohlsen og oprettede 1889 Pugholm Genossenschaftsmeierei. Det var ialt 37 bønder - 26 fra Kværs og 11 fra Tombøl - der gik sammen i dette fællesseje.

D. 20 april 1889 underskrev de statutterne for Pugholm Genossenschaftsmeierei, der havde købt gården Pugholm med 38 ha. jord, mejeri og Pugholm mølle. Købesummen var 55.800 mark.

Pugholm mølle og en del af jorden blev forpagtet ud, men hovedparcellen, gården og mejeriet forpagtedes af Julius Ohlsen - en broder til Heinrich Ohlsen. Julius Ohlsen var som forpagter forpligtet til at have mejeripersonalet på kost og tillige at levere smørret til Gråsten.

Pugholm mølle. 1909. Møllen, der pyntede i landskabet, er nedbrudt. (Lokalhistorisk arkiv).

I det lokalhistoriske arkiv har vi et eksemplar af statutterne, der på fem tætrykte sider angiver interessenternes rettigheder og forpligtelser.

Det vil føre for vidt at gengive statutterne i deres helhed, så vi nøjes med at gengive enkelte bestemmelser for at vise, hvorledes fællesskabet var lagt i faste rammer. Det var f.eks. ikke sådan, at enhver der havde lyst bare kunne melde sig som medlem af fællesskabet. Nye, der ønskede optagelse, måtte fremsende en ansøgning, og ansøgningen skulle forelægges generalforsamlingen, der så ved stemmeflerhed bestemte om ansøgeren skulle godkendes eller afvises.

Som medlem forpligtede man sig til at sælge al mælk fra gårdens køer, dog var det tilladt at beholde til eget forbrug, samt højst 1/10 af mælken, som man ville give eller sælge til ubemidlede naboer.

Statut

fit

Pugholm Bønderfællesskabet.

Druck von Fischer'sche in Altona.

Forsiden til statutterne for bøndernes fællesmejeri på Pugholm.
(Lokalhistorisk arkiv).

I § 5 hedder det blandt andet: "Mælken skal leveres i sød, ren og uforfalsket tilstand. Mælk fra syge køer må ikke leveres og efter kælving skal køerne malkes 12 gange (4 dage) inden mælken leveres. Viser det sig at en leverandør har forfalsket eller skummet mælken, eller at hans spande, som han selv skal anskaffe, ikke er rene, så idømmes den pågældende i det første tilfælde en bøde på 10 mark pr. ko, og i det sidste tilfælde en bøde på 3 mark pr. spand, som betales til foreningens kasse. -" Et og andet kunne tyde på, at disse ret strenge bestemmelser har været nødvendige, for ikke at friste svage sjæle til at forøge mælken med vand, og ikke før leveringen at håndskumme fløde for stadig at hjemmekærne til eget forbrug. Og tillige at højne rengøringen af spandene, som man åbenbart har taget lidt let på.

I § 6 fastsættes det, at leverandøren for hvert pund mælk skal have 1/28 af prisen for et pund smør, beregnet efter den højeste notering på Hamborg børs, og betaling skal ske efter den notering, der den første og tredie fredag i hver måned offentliggøres. Hver leverandør er forpligtet til at tage skummetmælken med tilbage og betale 1 pfening pr. pund.

I statutterne er man opmærksom på, at mælken kan komme til at smage af kålrabi, så det anbefales leverandørerne, uden at der dog lovfæstes foderregler, at de ikke anvender en ensidig fodring. Opdages det, at mælken har afsmag, skal den pågældende leverandør ændre sin foderblanding. Der vil blive foretaget prøver af mælken fra de forskellige besætninger, og hvis der er større afvigelser fra gennemsnittet, vil der blive foretaget ændringer i afregningen.

Hidtil var mælken blevet afhentet, men i det det nye fællesmejeri er hver enkelt leverandør forpligtet til selv at levere mælken, Der står intet om at det skal ske to gange om dagen, så vi må gå ud fra, at denne ordning er ophørt. Der ydes en mindre godtgørelse for leveringen af mælken, således at de nærmestboende får 1 procent tillæg på prisen for leveret mælk. Lidt længere væk fra Pugholm ydes der 2 procent og de leverandører, der har den længste vej, får et tillæg på 3 procent. Det er generalforsamlingen, der fastsætter grænserne for de tre områder.

Endvidere skal leverandørerne køre kul til mejeriet, og denne kørsel fastsættes i forhold til koantallet. Mejeriet ledes af en bestyrelse på fem mand, der vælges af generalforsamlingen, der afholdes hvert år i maj. Ved generalforsamlingen har leverandørerne stemmeret efter "hoveder". Leveres der mælk fra 3-10 køer, har man 1 stemme, 11-20 køer giver 2 stemmer, 21-30 køer 3 stemmer og således fremdeles, dog højst 7 stemmer.

Efter statutterne egenhændigt var underskrevet d. 20 april af samtlige 37 interessenter begyndte Pugholm Genossenschaftsmeierei sin virksomhed.

På samme tid var der et andelsmejeri i Tråsbøl, og de tre gårdmejerier på Kiding, Fiskebæk og Gråsten herregård.

Kværs Ladegård har sikkert også haft sit eget mejeri, i al fald er gården ikke medlem af Pugholm Genossenschaftsmeierei. Så mejerierne lå tæt her på egnen, men store var de ikke. De havde leverancer af mælk fra ca. 100 til ca. 300 køer.

Landsbrugslærer Asmus Clausen har i en artikel i Nord-slesvigsk Landbrugs- og Mejeri-Tidende skrevet lidt om Pugholm mejeri, og fortæller her, at den første mejeribestyrer var en nordmand, Bergendahl, der kort efter afløstes af Hans P. Bonefeld. Bonefeld fik en årlig løn på 600 mark plus fri station. Af denne løn skulle han lønne sin medhjælper med 12-18 mark om måneden. Fyrbøderen blev lønnet af fællesskabet.

Mejeriets regnskab blev ført af degnen i Tombøl, Mathias Nielsen, der iøvrigt også selv var leverandør til mejeriet, idet der til hans embede som degn var et landbrug på 30 tdr. ld.

Pugholm Genossenschaftsmeierei bestod kun i fem år. Den 1. januar 1900 likviderede man, gården solgtes og inventaret ligeledes, men et nyt andelsmejeri var blevet bygget både i Kværs og Tombøl.

Årsagen var nok at kvægholdet i 1880-erne havde taget et stort opsving, og med det større kohold var det nødvendigt med større og mere moderne bygninger og maskiner, hvis man skulle hævde sig og fremstille lige så godt smør, som der blev lavet på de mange nye andelsmejerier der skød op i næsten hvert sogn omkring århundredeskiftet.

Det var stort set de mænd, der havde stået sammen om Pugholm Genossenschaftsmeierei, der tog initiativet til oprettelsen af Kværs Andelsmejeri. Allerede i marts 1899 blev der udarbejdet vedtægter, og den 10. april, næsten på femårsdagen for starten på Pugholm, holdtes der stiftende generalforsamling.

Kværs andelsmejeri. Billedet taget kort efter mejeriets oprettelse år 1900. (Lokalhistorisk arkiv).

Ved generalforsamlingen sluttede 77 bønder med ialt 464 køer op om det nye mejeri. Byggeplaner blev udarbejdet, og mejeriet kunne begynde sin virksomhed d. 1 januar 1900, da man likividerede Pugholm.

Vedtægterne for Kvørs andelsmejeri er indført i en stor autoriseret protokol, der på sin første side har et stort indrammet "Mit Gott".

De første par år føres protokollen på dansk. Derefter på tysk til 1920. Vedtægterne minder meget om de regler, man havde for Pugholm. En morsom afvigelse er der dog, idet det i § 14 hedder: "Brugen af margarine forbydes leverandørerne og straffes med en bøde på 50 mark."

Denne bestemmelse bliver dog hurtigt afskaffet. Allerede ved generalforsamlingen i august 1900 bliver det foreslået at den ophæves. En af forslagsstillerne hævder, at man bør slette den af hensyn "- til de mindre bemidlede." Ved afstemningen vedtages ophævelsen med 72 stemmer mod 1.

Man kan have sine anelser om, at det kun er hensynet til de mindre bemidlede, der får 72 af andelshaverne til at stemme for. For smør var ikke ligefrem hverdagskost i folkestuerne på den tid.

Men hermed er vi ovre i Kvørs andelsmejeri, og det er en ganske anden historie.

Poul Andersen.

Litteratur.

Nordslesvigsk Landbrugs- og
Mejerie- Tidende.
Sønderjysk Månedsskrift.
Statut für Pugholm Genossen-
schaftsmeierei.
Ladegårds godsarkiv. La. Åbenrå
Kvørs Andelsmejeri. La. Åbenrå.

Kirker i Rinkenæs

Som hovedregel findes der kun en kirke i hvert sogn, men et sogns udvikling bebyggelsesmæssigt kan medføre, at kirken kommer til at ligge "skævt" i sognet, og en ny kirke bliver bygget.

Sådan er det da også gået i Rinkenæs sogn, hvor man i år i september kunne fejre Rinkenæs Korskirkes 50 års jubilæum, omtrent 800 år efter at Rinkenæs gamle kirke blev bygget. Der er intet nøjagtigt bevis for, hvornår den gamle kirke blev bygget, men ifølge gammel tradition skulle den være indviet til Sct. Laurenti i midten af 1100-tallet.

D. 10 august - Sct. Laurenti dag - 1958 fejrede man i Rinkenæs kirkens 800 års jubilæum, og man kunne gøre det med en vis ret, idet man af kirkens arkitektur kan skønne, at den er bygget i 1100-tallet. Årene 1150 til 1250 var den store kirkebyggetid. Alene i Sønderjylland skønnes herved 200 kirker at stamme fra dette åremål.

Rinkenæs gamle kirke ligger ensomt ca. 2 km. nord for byen, hvilket kan forekomme besynderligt, da de gamle kirker altid lå som et samlende midtpunkt i de små sognebyer, og det har den gamle kirke da også oprindeligt gjort. Det er Rinkenæs by, der er flyttet fra kirken. Hvad årsagen til flytningen har været, har vi ingen sikker viden om, men efter sagn og overleveringer kan man danne sig visse formodninger, og det har en tidligere præst i Rinkenæs, da også gjort. Det er pastor Johann Heinrich Höck, der var sognepræst i Rinkenæs fra 1876-86. Han granskede meget i sognets historie, og da han senere blev præst i Hamborg,

udgav han et kirkeblad, Hamburger Stiftskirchenboten, i hvilket han i en række artikler: Bilder aus der Geschichte einer Landkirche, fortæller Rinkenæs kirkes historie.

Pastor Höck hævder i sin beretning, at rundt om den gamle kirke lå der før kirken blev bygget en landsby, kaldet Bakkenby. At der har været en bebyggelse er korrekt, da man stadig idag kan påvise murrester og gamle brønde i området, men at den skulle have heddet Bakkenby, turde være mere tvivlsomt, idet endelsen -by er så ny i stednavne, at det ville have været overleveret.

Men hvad navnet end har været, så fortæller pastor Höck videre, at beboerne i denne længst forsvundne by var en del af menigheden i den store herredskirke, Sct. Salvator, i Kliplev.

Kirkevejen til Kliplev var lang, der gik det meste af en dag med at komme frem og tilbage. Det var ubelejligt om foråret, når markerne skulle tilsåes, og når der i høsten skulle mejes. Hertil kom, at om efteråret, når vejen var opblødt af regn, kunne seks heste have besvær med ad de dårlige veje at trække vognene med kirkegæster.

Bønderne drøftede så muligheden for at bygge deres egen kirke i byen. Grunden havde man, men der manglede penge til byggematerialer, indretning, og sidst men ikke mindst manglede man midler til at lønne en præst.

En deputation af bønder opsøgte præsten i Kliplev og forklarede ham deres besværligheder og bad om hjælp til at få en kirke. Bønderne fik intet ud af deres henvendelse. Præsten i Kliplev hørte med stigende vrede på deres andragende, for ophørte de med at høre til menigheden ville det gå ud over hans indtægter. Han skændte på bønderne, og

han sluttede med i kraftige vendinger at sige, at de skulle tage hjem og ikke tænke på nogen form for ændring af den bestående ordning.

Og nu blev det ved det gamle i længere tid indtil man nåede julen 1157. Daqene op mod jul havde det regnet stærkt, så vejene var nærmest bundløse, men så kom der frost og beboerne fik håb om, at det skulle blive forholdsvis let at komme i kirke juleaften. Men lillejuleaften satte det ind med østenstorm og bidende kulde, og ved middagstid begyndte det at sne i en mængde, som man ikke tidligere kunne huske. Kirkevejen var allerede om aftenen ufarbar, og det stod klart for de fleste, at man ikke kunne komme til julemesse.

Et par mænd forsøgte sig, og nåede under store besværligheder frem til Kliplev. Da de ved hjemkomsten berettede om deres kirketur, fik denne beretning om umådelige strabadser til følge, at en from rig enke, på en større gård besluttede, at nu skulle Rinkenæs have sin egen kirke.

Et par dage ind i det nye år kom den rige fru Bodil ind til byens ledende mand Boy Wogensen, der blev meget forbavset over besøget af fru Bodil, der ellers ikke viste sig i byen. Og han blev endnu mere forbavset, da han hørte hendes ærinde. Hun meddelte ham, at hun ville skænke seks agre frugtbar jord til at lønne en kapellan, og hun ville stille heste, vogne og mænd til rådighed for at køre byggematerialer, og endelig overlod hun Boy Wogensen en sum penge til anskaffelse af et alter.

Fru Bodil var kendt for sin fromhed, forsømte aldrig på søn og helligdage at komme i kirke, men da snestormen nu havde forhindret hendes kirkegang i julen ville hun med sin gave sætte gang i kirkebyggeriet.

Der blev glæde på gårdene i den lille by, nu var der udsigt til at man kunne undgå at drage til Kliplev kirke. Byens ældste henvendte sig atter til præsten i Kliplev, og da han hørte om fru Bodils gave, gav han tilladelse til at kirken blev bygget. Straks vinteren var forbi gik alle i det lille samfund igang med at køre store sten fra markerne og hugge dem til til kirkens mure. Tømmer hentede man i skoven, og midt på sommeren kunne der holdes rejsegilde. Og den 10. august, Sct. Laurentidag, blev fastsat til kirkens indvielse.

Dagen kom som en smuk skyfri sommerdag, midt mellem rug- og havrehøsten. Da man endnu ikke havde en klokke, lod byhyrden sit horn lyde, og hele befolkningen strømmede til deres egen nye kirke.

Biskoppen i egen høje person havde lovet at komme til stede og foretage indvielsen, og han kom med et talrigt følge, og junkeren fra Søgård var også kommet.

Mens duften af røgelse fyldte kirkerummet indviede biskoppen kirken til den hellige martyr Sct Laurenti, og han velsignede kirken og alle i kirken. Da gudstjenesten var ovre, og biskoppen med følge forlod kirken fulgt af fru Bodil, lød der en tak til hende fra kirkegængerne.

Endnu længe efter talte man i byen om denne dag, og hvert år fejrede man kirkeindvielsen.

To århundrede var gået siden indvielsen af Rinkenæs kirke. Da omkring 1350 skete der en stor forandring i byen, hvad der skete er ikke klarlagt, men byen ophører at være by. Nogle årtier senere breder skoven sig, hvor der før var marker og gårde.

Pastor Höck beretter videre, at ifølge gammel tradition skulle byen en nat være blevet overfaldet af en sørøver og hans mænd. Sørøveren skulle have heddet Alf, og efter ham skulle noret, hvor han holdt til hed Alfsnor. Alfsnor er der endnu noget tilbage af i den nuværende Gråsten slotssø. Alf brændte byen af, dræbte befolkningen efter at have plyndret husene.

Pastor Höck tror ikke helt på dette, men finder det mere sandsynligt, at det er pesten, den sorte død, der har lagt byen øde. I 1346 viste den forfærdelige pest sig i Nordtyskland og bredte sig videre mod nord, og i gamle beretninger fortælles der da også om, at hele landsbyer, og store landområder blev lagt øde.

Efter nogle årtier er der så kommet folk til egnen, og da de tidligere marker er sprunget i skov og husene faldet sammen, så har disse folk valgt at slå sig ned nærmere vandet og her bygget Rinkenæs op fra Nederby til Overby. Kun kirken stod endnu af den tidligere by. Dens solide kampestensmure stod, som da den var blevet bygget, og befolkningen i det nye Rinkenæs tog den i brug, skønt kirkevejen var lidt lang. Og atter holdtes der gudstjeneste i Sct Laurentikirke.

Den gamle kirke, der havde overlevet, at byen omkring den forsvandt, skulle selv komme ud for voldsomme begivenheder.

Under trediveårskrigen kom general Torstensons tropper op gennem Sønderjylland, og afdelinger af svenskerne kom også til Rinkenæs. Det var en ond og barsk tid.

Svenskerne røvede og plyndrede, hvor de drog frem. Pastor Höck fortæller i sin beretning, at de rev blytaget af kirken. Det blev smeltet om til kugler. Kirken skulle så efter krigen have fået spåntag. Om dette er en myte eller sandhed, vides ikke.

Svenskerne får også skyld for at have sat ild både til kirken og præstegården. Præstegården brændte ned til grunden, mens kirkens solide mure ikke tog større skade. Ildpåsættelsen var en hævn fordi sognepræsten ikke ville røbe, hvor han havde skjult kirkens hellige kar af sølv

Men ikke kun kirke og præstegård gik det ud over, det samme fandt sted i alle gårde og huse i Rinke­næs, hvor den mandlige befolkning blev dræbt og kvinderne skændet, hvis de ikke havde nået at flygte til skjul i skoven. Gårde og huse blev ribbet for indbo og kreaturer.

Da der blev fred i 1648 var det en forarmet by der lå tilbage og der skulle atter tages fat på genopbygning. Kun ca. ti år var der fred, så blev der atter krig. Svenskekrigen 1657-60 satte også dybe spor i det lille samfund. Denne gang var det Danmarks allierede der huserede værst. De brandenborgske tropper hærgede værre end svenskerne, så der skulle gå generationer inden Rinke­næs atter kom på fode.

Vi kender intet til de første præster ved Rinke­næs gamle kirke. End ikke et navn er overleveret. Fra kirken blev bygget til 1400-tallet hørte den under Kliple­v og blev betjent af kapellaner.

Men læser vi videre i pastor Höck beretning, skulle den sidste katolske præst, der også skulle blive den første lutherske, have heddet Paul, og det menes at man allerede i 1522 - altså før reformationen var endelig gennemført - i Rinkenæs var gået over til den nye lære.

Fra 1587 har vi imidlertid en fuldstændig fortegnelse over præsterækken i Rinkenæs, og pastor Höck har beskrevet dem og deres gerning ret indgående.

Det giver et billede af mange højst forskellige personligheder, der gennem 400 år har forkyndt evangeliet i Rinkenæs gamle kirke.

Nogle var ortodokse, andre pietister eller rationalister, nogle stærke i troen, andre tog lidt mere let på det.

Nogle var elskede og højt respekterede af menigheden, en enkelt kom i direkte konflikt med den. Det var mænd med menneskelige skrøbeligheder og menneskelige dyder.

Prædikestolen de stod på var skænket kirken i 1606, hvilket klart fremgår af en indskrift på den: "Dorothea Munck mit naffn monne vere/ thenne predig stol/ gaf ieg til/ guds ære/ anno/ christi/ 1606/.

I "Den danske Atlas" Tomus VII, der omhandler Sønderjylland, står der om Dorothea Munck at hun boede på Havgård. "Havgaard var tilforn en Herregaard, beboet af en Junker. På samme Gaard boede og 1559 frue Dorte Munk, hun var af adelig familie fra Jylland, og giftede sig med en frue Huusmands Søn, navnlig Richard, eller Richel Bennik".

Han skal have været fra Benniksgård og efter sit giftemål have bygget Hav - Hovgård, der endnu i begyndelsen af 1800-tallet omtales som "Slottet". Idag er nogle huse og et marknavn, det eneste minde herom.

Af visitatsnotater og indberetninger fra præster fremgår det, at kirkens beliggenhed, der gør kirkevejen lang måske er årsag til at kirkebesøget ikke altid er så godt. Og tanken om en ny kirkebygning kommer på tale, men planen herom bliver ikke til noget.

Det vides, at man i 1880 talte meget om en ny kirke, og det kan undre, at planerne ikke blev til noget på dette tidspunkt, hvor der efter den tysk-franske krig herskede gode økonomiske tider.

Under Verdenskrigen, da pastor Andersen i Holbøl vikarerede i Rinkenæs tog planerne om en ny kirke fastere form, der blev samlet en byggefond og udarbejdet tegninger. Men markinflationen slog grundlaget bort for det videre arbejde.

Rinkenæs Korskirke.

I 1924 fik Rinkenæs en ny sognepræst. Det var den unge kapellan Frode Beyer fra Frederiksberg i København, men med stærke slægtsrødder til Sønderjylland. I 31 år fik han sit virke som sognepræst i Rinkenæs inden han overtog bispestolen i Haderslev.

Frode Beyer havde kun været kort tid i Rinkenæs, så tog han kirkesagen op. Og nu skete der noget. Grunden, hvor kirken og præstegården skulle ligge blev erhvervet. Pastor Beyer gav selv broderparten af købesummen.

En bedre plads i sognet kunne den nye kirke ikke få. Fra bakken, hvor den ligger, er der den skønneste udsigt over Flensborg fjord til Holnæs og Lyksborg og til Broager kirke. Til bakker og skove og til de røde tage i Egernsund.

Nu var begyndelsen gjort, men der skulle forløbe endnu nogle år før kirken stod færdig.

Det blev arkitekt Lønborg-Jensen, der udarbejdede tegningerne, og med hans store kendskab til danske landsbykirker, fik han skabt en kirke, der bygger på gamle traditioner. Som den idag ligger i landskabet tror mange, at det er en gammel kirke, og ikke kun 50 år.

Som altid når nyt skabes er der modstandere, og sådan da også i Rinkenæs. En ny kirke følte for nogle, som et brud med slægterne, der havde benyttet den gamle kirke. Men som murene voksede op og kirken blev færdig, blev der enighed om at glæde sig over den.

Fra statens side blev der givet et tilskud på 60.000 kr. Resten af byggesummen måtte skaffes ad frivillig vej, men offerviljen var stor, så et omtrent tilsvarende beløb blev samlet ind. Alene fra Rinkenæs sogn blev der givet over 10.000 kr, og både danske og tyske i sognet var bidragydere. Set med nutidens øjne lyder 10.000 kr ikke af meget. Men sognet havde den gang ca. 1500 beboere, så det var ca. 7 kr fra hver- unge og gamle. Og 7 kr skulle mange arbejde to dage for at tjene.

Der findes en liste over alle, der havde givet til kirkenes rejsning. Listen er afsluttet 1. august 1931, altså et år før kirken stod færdig, og det fremgår at ca. 500, kendte og ukendte fra hele Danmark har givet bidrag. Foruden kontante gaver blev der også skænket inventar til kirken. Der kom to alterduge, alterkalk og sølvbægere, to lysestager og et dåbsfad, og hovedindgangsdøren blev skænket af snedkermester E.Petersen Gråsten.

Skibsreder A.P. Møller skænkede tre kirkeklokker, hvoraf den største er godt en meter i tværmål. Den har som indskrift salmelinien: " Af Guds nåde", og verset fortsætter på den anden klokke med ordene: Til Guds ære" for at slutt på den tredje klokke med: "Evig glade vi skal være, i Vor Herres Jesu navn."

De forenede teglværker i Egersund gav rabat på den halve million sten, der er anvendt til kirken.

Arbejdet blev begyndt i 1928, og den 3. april 1930 kunne grundstenen indmures. Grundstensdokumentet indeholder de samme ord som klokkerne: Af Guds nåde, til Guds ære. Det var biskop Ammundsen der murede grundstenen fast, og det skete under stor deltagelse fra menighedens side.

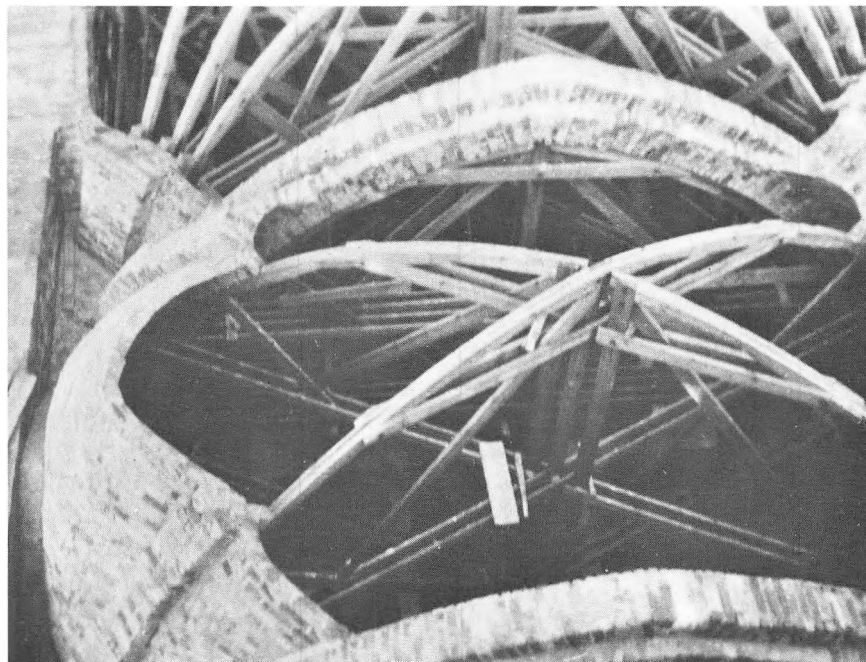

Grundstensnedlæggelsen d. 3 april 1930. Bag biskop Ammundsen ses sognepræst Frode Beyer.

(Lokalhistorisk arkiv.)

Fra gundstenen var lagt, skulle der gå halvandet år inden Korskirken stod færdig. Langt det meste af arbejdet blev udført af lokale håndværkere. At de fik opgaven var en stor tilfredsstillelse i sognet, og det var tillige af betydelig social betydning, idet der af den samlede byggesum på 130.000 kr., var de 70.000 kr udbetalt arbejds løn, et beløb der kunne mærkes i den krisetid der, da rådede i Danmark.

Og arbejdet skred frem. At få bygget de smukke hvælvinger vi idag glæder os over i kirken, var et ret kompliceret arbejde, som bygmester Rose i Rinke­næs har æren for.

Billedet viser, hvorledes hvælvingerne blev bygget op. Et skelet af tømmer er nødvendig for konstruktionen. (Lokalhistorisk arkiv.)

Først på året 1932 var man så vidt, at indvielsen af kirken kunne fastsættes til søndag d. 4 september, og da stod kirken færdig med sine hvidkalkede mure, det røde tegltag og takkede gavle.

Billedet taget kort før indvielsen i 1932. Kirken og præstegården ligger uden beplantning midt på marken. Trær og buske blev skænket af Hedeselskabet.

(Lokalhistorisk arkiv.)

Kirkens indre er i gotisk stil med de smukke spids-hvælvinger og spidsbuede vinduer. Også triumfmuren - muren der skiller koret fra kirkeskibet - er med spidsbue.

På alterets forside ses et billedskærerarbejde, udført af billedhugger Korsemann, Dalsgaard. Det viser Guds-lammet med sejrsmåne og korset.

Over alteret ses et krucifiks. Det er det eneste i kirken, der ikke er nyt. Det er i sengotisk stil. Man ved ikke, hvem der har lavet det, og dets nøjagtige alder kendes ikke, men det må formodes at stamme fra 1500-tallet.

Det er taget med fra Rinkenæs gamle kirke, hvor det oprindeligt har haft plads på den senere nedbrudte triumfmur. Som alterkrucifiks er det et forbindelsesled mellem den gamle og den nye kirke.

Korskirkenes prædikestol var ikke færdig til indvielsen. De seks felter på stolen stod glatte, som det ses på

vedstående billede.

Til de seks felter havde billedskærer Otto Bülow tegnet motiver, og havde skåret de tre, da han blev skudt ned af tyskerne mens han arbejdede på julemotivet. Arbejdet blev så overgivet til billedskærer Erik Pedersen, der fortsatte efter Bülows tegninger, men han døde før arbejdet var fuldført. Som tredje billedskærer fuldførte Walter Nielsen arbejdet, og 1946 var prædikestolen færdig.

Billedet af prædikestolen er fra ca 1940.

(Lokalhistorisk arkiv.)

Og så oprandt indvielsesdagen. Kirken der har 325 siddepladser var fyldt til bristepunktet, idet ca. 700 deltog i indvielsen, og selv om der var anbragt ekstra stole og bænke, måtte mange stå op i de to timer højtideligheden varede.

Medens kirkens nye klokker kimedede kom en procession af præster fra omliggende sogne op gennem kirken bærende de hellige kar og bøger.

Forrest gik biskop Ammundsen og amtmand Thomsen, så fulgte pastor Beyer og pastor Troensegaard Hansen, Gråsten. Efter karrene var afleveret ved alteret, sang et kor under ledelse af førstelærer Bruhn, hvorpå indgangsbønnen blev læst. Derpå lød for første gang menighedens fællessang under de smukke hvælvinger.

Biskop Ammundsen holdt fra alteret indvielsestalen, hvor han blandt andet sagde: Mange tanker går idag til den gamle kirke med tak og ærbødighed. Nu er planerne om en ny kirke blevet virkelighed, fast og stilren ligger den i det smukke landskab -" og han sluttede: "Kirken prædiker fællesskab, og her i kirken kan alle mødes, trods forskellige anskuelser - . Vi ønsker, at kirken må blive et sted sognet vil elske, for her skal Guds ord lyde." Efter flere præster havde læst skriftstykker fra alteret, gik pastor Beyer på prædikestolen og talte ud fra dagens tekst om det ene fornødne. Pastor Beyer sluttede sin prædiken med en varm og bevæget tak til alle der havde bidraget til kirkens rejsning. Og så sluttede denne første guds tjeneste i den nye Korskirke med en barnedåb, og det var pastor Beyers egen lille datter, der blev døbt.

Rinkenæs menighed havde nu taget sin nye kirke i brug. Men dermed var festlighederne ikke slut. Om eftermiddagen var der sammenkomst på Overkroen, og sognets folk fyldte salen til sidste plads. Eftermiddagen igennem vekslede det med taler og sange. Menighedsrådets ældste, Jes Asmussen, bød velkommen, og i en smuk meget personlig tale, rettede han en tak til pastor Beyer for den store indsats han havde gjort for at få kirken bygget, men også for hvad han havde betydet for alle i sognet. Mange havde ordet for at bringe lykønskninger og udtale deres glæde over kirken. Fhv. gårdejer Jørgen Andresen oplæste et hyldestdigt, han havde skrevet. Pastor Beyer takkede menighedsråd, sognets beboere, biskop og provst, Rigsdagen, alle bidragsydere, arkitekt og arbejdere, uden alles indsats var arbejdet ikke lykkedes. Det blev sent inden den festlige sammenkomst blev afsluttet af biskop Ammundsen.

Poul Andersen.

Da ovenstående artikel var skrevet og klar til trykning, blev vi vidende om, at menighedsrådet i Rinkenæs i anledning af Korskirken 50 års jubilæum i september ville udsende et festskrift til alle beboere i Rinkenæs sogn. Vi har haft lejlighed til at se festskriftet, og rent naturligt vil dette og årsskriftets artikel om samme emne have gentagelser. Imidlertid har Historisk forening for Gråsten by og egn et betydeligt antal medlemmer uden for Rinkenæs sogn, og de vil ikke modtage festskriftet, hvorfor vi har ment det rigtigt, at artiklen kommer med i årsskriftet 1982.

Årets gang 1981

Januar

7. Brandinspektør Asmus H.Lorenzen, Kværs, der i 14 år har varetaget hvervet i Gråsten kommune fratrådte pr. 1.1.1981.
18. Kværs-Tørsbøl ungdoms og idrætsforening arrangerer kondiløb til fordel for "Flygtning 81".
23. Fjernvarmen bliver 50% dyrere, stiger fra kr.9,33 til kr. 13,74 + moms.
27. Gråsten Handelsstandsforening afholder sin årlige generalforsamling. Regnskabet balancerer med kr. 35.976 og udviser et underskud på kr. 4.107. Nyvalgt til bestyrelsen blev møbelhandler Iver Clausen. H.P.Tygesen fortsætter som formand.

Februar

3. Det oplyses på Gråstens frivillige brandværens generalforsamling, at der har været 12 alarmeringer, dog kun til mindre brande.
5. Socialdemokraterne i Gråsten vælger som ny formand lærer Knud Nielsen, Rinkenæs. Han afløser Knud Jensen, der efter 8 år ønsker at træde tilbage.
7. Kværs-Tørsbøl Borgerforening går aktivt ind for indretning af et fritidsareal på 10.000 m.² vest for Tørsbøl.
12. Ca. 70 aktive roere m/k i den tyske roklub roede sidste år tilsammen 20.341 km.
23. Den nystiftede Billardklub i Gråsten indvier sine nye lokaler i Ahlmannsparken. Klubben har 24 medlemmer. Formanden er lærer Kaj Christensen.

Marts

5. Det lille teater beretter om stor aktivitet i det år der er gået, og tillige om planer for fremtiden, bl.a. om "Teglværksgruppen", der vil forsøge arrangeret et egnsspil om livet i et teglværksmiljø.
11. Planer om en skole i Dyrkobbekvarteret skrinlægges.
14. Gråsten og omegns teaterforening fejrer 25 års jubilæum.
18. Gråsten kommune bliver en af de første, der får naturgas. Efter planerne regner man med det sker fra 1.10.1982.
25. I Rinkenæs sættes kirkeskatterne op. Ligningsbøbet for 1982 viser en stigning på kr. 45.500.
27. Også i Gråsten sættes kirkeskatten i vejret. Her stiger den med 113.400 kr.

April

April måned stod helt i Flygtning 81.s tegn. En lang række foreninger fra Adsbøl, Rinkenæs, Kvørs og Gråsten gjorde en stor indsats for at samle penge.

12. Gråsten vandrelaug afholder "Flygtninge march".

I påskeugen udstiller 10 kunstnere i det gule palæ. Malerier, akvareller, keramik og stofbilleder.

25 og 26. Med to dages festligheder indvier F.D.F. og F.P.F. deres nye klubhus i Dyrkobbøl.

29. Byvandring i Gråsten til fordel for Flygtning 81. Formanden for Historisk forening for Gråsten by og egn og skovrider Morville førte rundt i byen og fortalte om huse og træer. 100 deltog.

Maj

2. Festlig afslutning på Flygtning 81 i Ahlmanns-parken. I hele kommunen er indsamlet ca. 105.000 kr.
13. Kommunevalget indledes så småt. Der påtænkes oprettet en tværpolitisk forening i Gråsten.

De forskellige partier er i gang med listeopstilling til kommunevalget. Som kandidater ses både gamle kendinge og nye ansigter.

Juni

16. Historisk forening for Gråsten by og egn har en velbesøgt sommerudflugt til Flensborg gamle kirkegård og Duborgskolen.
22. Gighospitalet fejrer med en reception sit 25 års jubilæum.

Juli

12. Dronning Ingrid indleder sit sommerophold på Gråsten slot.

En tværpolitisk forening er blevet stiftet. Initiativtager er lærer Børge Kristensen, og foreningen har fra starten ca. 100 medlemmer.

16. Hotel Gråsten har efter to års lukning gennemgået en større restaurering, og det 150 år gamle hotel står atter klar til at være byens samlingssted.
21. Årets ringriderfest satte ny rekord med 356 ryttere og 207 cykelryttere. I ringriderfrokosten deltog 300, og formanden indledte sin tale: Mine damer og herre. For første gang var der damer med.

August

- 8-12. Gråsten kommune havde besøg fra den finske venskabsby, Pojo. Et meget alsidigt program var tilrettelagt for gæsterne, så finnerne fik et godt indblik i kommunens forskellige aktiviteter.
16. Turistforeningen oplyser, at det trods det dårlige sommervejr har været den hidtil bedste turistsæson.

September

30. Sydbanks gave til Ahlmannsparken - et springvand - er nu sat i drift.

Oktober

14. Rinkenæs Ungdoms- og idrætsforening fejrer sit 60 års jubilæum med sammenkomst på Rinkenæshus, og foreningen modtager i dagens anledning mange pengegaver til det videre arbejde.

Gråsten Cykle Club stiftes, og har straks god tilslutning.

November

Valgkampen til det forestående kommunevalg er i fuld gang. Aviserne er fyldt med læserbreve og annoncer med gode råd til vælgerne.

21. Ringriderforeninger uddeler 23.119 kr. Det er overskud fra tombolaer ved ringriderfesten, der kommer fire foreninger tilgode. Skytteforeningen får 12.119 kr. Håndboldklubben "Egene" 5.000 kr. og den tyske roklub og taekwondoklubben hver 3.000.
- 9-29. har Gråsten bibliotek en udstilling af arkivaler og billeder fra det lokalhistoriske arkivs samlinger. Udstillingen har stor publikumsinteresse. Man kan lide "at se ind ad egne vinneverre".

29. I Ahlmannsparken afholdes en VM kamp i Håndbold. Det er damer fra Vesttyskland og Frankrig der dyst.

Ved byrådsvalget blev der afgivet 4.023 stemmer, der fordeltes som følger:

Parti.	stemmer	mandater.
Socialdemokratiet.	1.192.	4.
Konservative.	627.	2.
Venstre.	874.	3.
Fremskridtspartiet.	263.	1.
Tværpolitisk liste.	769.	2.
Slesvigsk parti.	298.	1.

December

Den nye mandatfordeling i byrådet gav anledning til mange forhandlinger om , hvem der skulle sidde i borgmesterstolen. Spændingen var stor, og først kort før jul bekendtgjordes det, at Uwe Nansen fra Socialdemokratiet blev Gråstens nye borgmester.

Nogle tal fra 1981

Sejladser på Gråsten faldt i 1981. 216 skibe færre end i 1980, ialt 14.585 skibe passerede Egersund broen. Fjordbådenes antal var 4.048 og det er en stigning, men til gengæld faldt antallet af lystfartøjer med godt 1.000 til 9.465. Af fiskekuttere og fragtskibe var der en lille stigning, her var antallet 1.072.

1.1.1981 var der i kommunen 6.793 indbyggere. 1.1.1982 var tallet steget med 29 til 6.812.

I årets løb døde 102 mod 75 i 1980. Der fødtes 70 børn mod 60 i 1980.

Kommunens regnskab balancerede med 147 mill. En lille stigning på 4 mill.

Nyt fra Lokalhistorisk Arkiv

Vi har fået fotokopier af de ældste kirkebøger fra Adsbøl-Gråsten og Rinkenæs sogne.

Søger man oplysninger om sin slægt fra årene 1682-74 kan vi måske hjælpe Dem.

Vi har med tak modtaget mange billeder af ældre og nyere dato, og vi har også modtaget arkivalier i form af foreningsarkiver, personlige papirer og om huse og gårde. Men jo mere der dukker op, desto bedre kan vi få et sandfærdig og historisk korrekt billede af livet i Adsbøl-Gråsten, Kværs og Rinkenæs.

Hvad kan De gøre for det lokalhistoriske arkiv?

De kan hjælpe med at få samlet de mange vidnesbyrd om forrige tiders liv og virke, og som vi er klar over stadig må ligge på lofter og i kældre, hvor mus og fugtighed kan ødelægge dem.

Ved de, hvor der ligger gamle billeder, protokoller, regnskaber, dagbøger, næringsbreve, kontrakter eller aviser, så giv arkivet besked, så det kan blive opbevaret under betrygende forhold for eftertiden.

Det er ofte på grund af manglende kendskab til materialets historiske værdi, at "det gamle skidt" går tabt ved oprydninger.

Vi vil også gerne afhente tingene hos Dem. De kan pr. telf. henvende Dem til nedenstående:

Poul Andersen, Munkemølle. telf. 65 82 44.

Tage Nielsen, Stjerneparken 64. telf. 65 00 40.

Fru Thygesen Kristensen, Palægade 10. telf. 65 03 57.

Hans Sahl, Kværs Løkke 20. telf. 65 92 19.

Kirsten Filt Jensen, Fiskebækvej 15. telf. 65 10 24.

Arkivet i Ahlmannsparken (kælderen) har åbent hver mandag kl. 14-16, og interesserede er altid velkomne.

